

Ketina Dengan di “Berxvan”a Ûsivê Beko de**Halil AKGÛL*****Makale Türü/Article Types:** Araştırma Makalesi/Research Article**Makale Geliş Tarihi/Received:** 15.03.2023**Kabul Tarihi/Accepted:** 22.06.2023**Atf:** Akgül, H. (2023).

“Ketina Dengan di “Berxvan”a Ûsivê Beko de”,

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 17, 40-51

DOI: 10.56491/buydd.1265990**KURTE**

Ev nivîsar li ser ketina dengan lédikole. Ji bûyerên dengan “ketin” taybetiyeke xweser ya devokên zimanan e. Ciyawaziyên biyolojik, erdnîgarî û zimanên cîranan tesîrê li zimanan dikin û ziman jî bi awayekî siruştî li hêsanbûn û herikbûnê digere. Lewma di axaftinê de hin deng nayên bilêvkirin. Ketin dibe ku rasterast ji nava bêjeyê an jî di encama dariştin û kişandinê de pêk bê. Tesbîtkirin û senifandina bûyerên dengan derfetê dide ji bo nasîn, standartkirin û bipêşvexistina wî zimanî. Ev tesbîtkirin û senifandin giring in ji bo danîna rê û rêbazên rêzimanî yê zimên. Em di vê xebatê de li ser Devoka Kafkasyayê ya Kurmanciya Bakur xebitîn. Çîrokên Ûsivê Beko yê di berhema *Berxvan* de bûn keresteyên xebata me. Me him ketina dengdêran him jî ketina nedengdêran tesbîtkirin û bi mînakên nîşan dan. Ketina dengan herî zêde di pevçûna dengdêran (tr. *ünlü çarpışması*, ing. *hiatus*) de pêk hatiye. Di kişandina lêkaran de dengê partisîpê (/i/, /î/), dengê /n/yê yê pirjimarîyê û dengê kelijandinê /y/ bi berbelavî ketine.

Bêjeyên Sereke: Bûyerên Dengan, Ketina Dengan, Devoka Kafkasyayê, Ûsivê Beko**Ûsivê Beko'nun “Berxvan” Eserinde Ses Düşmesi****ÖZET**

Bu makale ses düşmesi konusunu araştırmaktadır. Ses olaylarından “düşme” dillerin ağızlarına özgü bir özelliktir. Biyolojik farklılıklar, coğrafya ve komşu diller diğer dilleri etkiler ve etkilenen bu diller doğal olarak sadelik ve akıcılık arayışında olurlar. Bu yüzden konuşmada bazı sesler telaffuz edilmezler. Ses düşmesi doğrudan sözcüğün içinden veya türetme ve çekimleme işlemleri neticesinde gerçekleşebilir. Ses olaylarını belirlemek ve sınıflandırmak o dili standartize etmek ve geliştirmek için bizlere olanak sağlar. Bu tanımlamalar ve tasnifler o dilin dilbilgisi kural ve yöntemlerini oluşturmak için önemlidirler. Bu makalenin çalışma alanı Kuzey Kurmanca'nın Kafkasya Ağzı'dır. Ûsivê Beko'nun Berxvan eserindeki hikâyelerdeki se düşmesi olayları incelenmiştir. Hem ünlü düşmesi hem de ünsüz düşmesi olayları tespit edilip örnekleri verilmiştir. Ses düşmesi olayları en fazla ünlü çarpışması (krm: pevçûna dengdêran, ing: hiatus) sonucunda meydana gelmiştir. Fiil çekimlerinde partisip sesi (/i/, /î/), çoğul ekindeki /n/ sesi ve kaynaştırma sesi /y/ çoğunlukla düşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ses Olayları, Ses Düşmesi, Kafkasya Ağzı, Ûsivê Beko

Disappearance in Êsivê Beko's "Berxvan"

ABSTRACT

This study works on the subject of sound dropping (disappearance). The "disappearance" from phonetic events is an original feature of languages. Biological differences, geography, and neighboring languages affect languages, and languages naturally seek simplicity and fluency. Therefore, some sounds are not pronounced in speech. Disappearance can also occur directly within the word, or it can occur as a result of inflection or derivation. Identifying and classifying phonological events gives us the opportunity to recognize, standardize, and improve that language. These definitions and classifications are important for determining and establishing the grammatical rules of the language. In this study, we studied the Caucasian Dialect of the Northern Kurmanji. We chose the stories in Êsivê Beko's *Berxvan* as material for our study. We detected haplology and consonant deletion in the material and explained them with samples. Elision occurred most often due to the hiatus (krm. *pevçûna dengdêran*, tr. *ünlü çarpışması*). In verb conjugations, the participle sound (/i/, /î/), the /n/ sound at the end of plural making affixes, and the thematic /y/ are the most common examples of disappearance.

Keywords: Phonetic Events, Elision, Caucasian Dialect, Êsivê Beko

DESTPÊK

Di zimanekî de an jî di zaraveyekî zimên de dibe ku axaftin li gorî herêmên axiveran biguhere. Nîştêcîhên herêmê li gorî taybetiyên laşî, civakî û erdnîgariyê di bin sîwana wî zimên an jî zaravayî de ji xwe re şêwazeke axaftinê saz dikin ku meriv dikarê vê axaftinê ji yên din cuda bike. Ev axaftina cuda ligel ku heman ziman an jî zarave ye jî bi hemû taybetî û guherînên xwe ve dibe "devok" a wê herêmê. Di hemû zimanan de devok hene lê mîletên xwedî statû ji bo zimanekî standart ê nivîskî, ji devokên zimanê xwe yekê hildibijêrin û di hemû karûbarên xwe yê fermî û edebî de vî zimanî bikar tînin. Bo nimûne, Aksan (1990: 84) diyar dike ku zimanê tirkî li ser devoka Stenbolê ava bûye. Li Başûrê Kurdistanê soranî ku li ser devoka Silêmanî ava bûye, zimanê fermî ye. Li beşên din yê Kurdistanê hewldanên standartkirina zimên hebin jî hê nehatine encamkirin. Lewma kurmanciya nivîskî dema dibe keresteya berhemên edebî, piranî şêwaza axaftina herêmkî tê bikaranîn. Bi vî awayî, axaftin rasterast derbasî nivîsê dibe.

Wextê ku şêwaza axaftina wê herêmê (devok) derbasî ser nivîsê dibe, derfet çêdibe ji bo meriv li ser zimannasiya wê devokê bixebite. Açar (2015: IX), giringiya devokan nîşan dide ku devok nîmûneyên (model) baş in ji bo meriv zimanekî nas û fêhm bike. Devok, dikarin bibin keresteya mijarên xebatan li ser her şaxê zimannasiyê. Haig û Öpengin (2014: 147) kurmancî li ser 5 devokan dabeş dikin: Devoka Başûr, Devoka Başûrê Rojhilat, Devoka Başûrê Rojava, Devoka Bakur û Devoka Bakurê Rojava. Devoka Bakur wekî Devoka Serhedê jî tê zanîn. Ji ber ku devoka Kafkasyayê gelekî nêzî Devoka Serhedê ye em dikarin Devoka Kafkasyayê ji di bin sernavê Devoka Bakur de bisenifnin. Ev xebat dê di qada fonolojiyê (*phonology*) de li ser ketina dengên bixebite. Keresteya xebata me dê çîrokên Êsivê Beko bin.

Ûsivê Beko di sala 1909ê de li Îdirê hatiye dinyayê. Salên Şerê Cîhanê yê Yekem, sêwî dimîne, li cem malbateke ermen dihêwire. Piştî ku artêşa rûsan ji wê herêmê vedikişê Beko ji tevî malbata ermen diçe Rewanê (Ermenistana îroroj). Li Lenîngradê zanîngeh xwendiyê, dadwerî kiriye, beşdarî Artêşa Sor bûye û çûye Şerê Cîhanê yê Duyem. Ji şer “bêling” vedigere Ermenistanê, dest bi zanîngeha hiqûqê dike û dadweriyê dike. Di sala 1969ê de koça dawî dike. Bilûr (1958), Keskesor (1961), Hisreta Min (1963), Mêvanê Royê (1966), Efrandinêd Teze (1969), Payîz (1971) û Berxvan (1978) berhemên wî ne.

Ûsivê Beko nûnerekî edebiyata kurdî ya Kafkasyayê ye. Kafkasya navê wê cografyayê ku di navbera Behra Reş û Behra Xezerê (Qezwîn) de û di navbera sînorên parzemînên Ewropa û Asyayê de dimîne. Kurdên ku di salên Şerê Cîhanê yê Yekem de piranî ji herêma Serhedê koç kirine an jî mixeştî bûne, derbasî herêma Kafkasyayê bûne. Li gorî Siyabendî (2020) kurdên hatine vê herêmê esil-êzdiyên Serhedê ne. Lewma kurmanciya Kafkasyayê û kurmanciya Serhedê gelekî dişibin hev. Siyabendî di heman xebata xwe de vê devokê wekî Kurmanciya Ermenistanê binav dike. Di salên destpêkê yê Yekîtiya Komarên Sovyet ên Sosyalîst de gelek xebat li ser kurdî hatine kirin. Ligel van xebatan alfabe-yên kurdî jî hatine çêkirin û piştê jî li gelek deveran zimanê kurdî wekî zimanekî fermî hatiye qebûl kirin. Ji ber ku mijara me derbarê fonolojiyê de ye em ê nekevin nav van mijaran lê divê meriv zanibe ku herçiqasî kurdên Kafkasyayê xwedî li zimanê xwe derketibin jî zimanên serdest û yê cîran bandora xwe li kurdî kirine û ev devoka kurmancî ya Kafkasyayê derketiye holê.

Ji nav berhemên Ûsivê Beko em ê li ser *Berxvanê* bixebitin. *Berxvan* ji çîrokan pêk tê lê di pirtûkê de beşa dawî wekî “Şiêrê Vekirî” hatiye binavkirin. Di vê beşê de 10 helbestên çîrokî hene ku pexşankî hatine nivîsîn. Berhem bi alfabe-yê kirîlî hatiye nivîsîn û di sala 1978ê de li Rewanê hatiye çapkirin. Ferec Koyistanî ev berhem ji alfabe-yê kirîlî veguheştiye alfabe-yê latîni, Weşanxaneya Belkî di sala 2020ê de ew weşandiye.

Carinan, di axaftinê de ji ber hin sedemên wekî sazkirina ahengê û bilêvkirina hêsantir, deng bandorê li ser hevdu dikin û tûşî guherînan tên. Ew rewş jî wekî bûyerên dangan (tirkî: *ses olayları*, îngilîzî: *phonetic events*) tê binavkirin (Ersoy, 2017: 35). Di zimanan de bûyerên dangan bi du awayan pêk tên; bûyerên senkronîk û bûyerên diyakronîk. Bûyerên diyakronîk ew in ku bûyer ji wextekî kevn ve destpê kiriye û bi demê re halê nû yê bêjeyê ji aliyê axiverên wî zimanî ve hatiye pejirandin û êdî di ferhenga wî zimanî de cih digire. Bûyerên senkronîk, hemdemî ne ku dema axaftinê pêk tên. Wate, ligel ku rê, rêbaz û qayîde-yên gramerî yê wî zimanî diyar in jî di axaftinê de deng cih diguherin, bi hev diguherin, didarijin, dikevin, dikelijin

an jî radicivin. Efendioğlu û İşcan (2010: 129) diyar dikin ku bûyerên dengan ji ber ku hemdemî ne ew bûyerên kêşanî ne û hew di hin birrên bêjeyan de pêk tên.

Yek ji bûyerên dengan “ketin” e. Di bikaranîna zimên de hin deng dikevin, nayên bilêvkirin. Miletên bûne xwedî statû û ji xwe re standarteke zimên ava kirine, li ser hemû bûyerên dengan yên zimên xebitîne û wekî qayîdeyên gramerî pênase kirine. Di kurmancî de xebatên li ser bûyerên dengan hebin jî ji bo temamê bûyeran lihevkirinek tune. Lewma di kurmancî de hin ketinên dengan bê rê û rêbaz pêk tên û ew jî dibe sedema gengeşiyê. Berhema Bedirxan û Lescot (1990) xebateke pêşîn e ji bo fonolojiya kurmancî. Bedirxan û Lescot di vê xebatê de berfirehî li ser bûyerên dengan jî sekinîne. Açar (2015) li ser Devoka Devera Filistanê, Taş (2015) li ser Dengsaziya Devoka Çaldiranê, Celalî (2018) li ser Kurmanciya Serhedê û Devoka Gundê Taxilka, Mahmoud (2016) li ser dengsazî û fonolojiya kurmancî, Gülmez (2019) li ser Dengên Devoka Torê, Geyik (2022) jî li ser Taybetmendiyên Zimannasiya Kurmancî Di Kovara Hawarê De xebitiye û hemûyan jî di xebatên xwe de cih dane mijara bûyerên dengan.

Di vê xebatê de em ê li ser ketina dengan yên di çîrokên Ûsivê Beko de bixebitin. Çîrokên di pirtûka *Berxvan* de dê bibin keresteyên xebata me. Em ê ketina dengan tesbît bikin, wan bisenifinî û mînakên ji wan nîşan bidin.

Ketina Dengan

Di zimanan de ji ber hin sedemên fonetîk, wextê bêje tê dariştin an jî kişandin ji pêş, ji nav an jî ji paş bêjeyê dengê an jî ji yekê zêdetir deng dikevin. Kayaselçuk (2013) di xebata xwe de ji gelek zimannasan û ji kesên ku li ser bûyerên dengan xebitîne, pênase wergirtine. Li ser têgehên lihevkirinek tune be jî hin pênaseyên hevpar hene; Nebilêvkirina dengan “ketina deng” e (tr. *ses düşmesi*, îng. *disappearance*). Ersoy (2017: 36) ketina dengan wekî “kelijandina kîteyan” jî binav dike. “Pevçûna dengdêran” (tr. *ünlü çarpışması*, îng. *hiatus*) ew e ku wextê du dengdêr bîne cem hev, an divê yek neyê bilêvkirin (bê avêtin) an jî dengeke kelijandinê têkeve navbera wan. Dengê ketî heger dengdêr be dibe “Ketina Dengdêran” (tr. *ünlü düşmesi*, îng. *elision*) heger nedengdêrek bikeve wê çaxê “Ketina Nedengdêran” (tr. *ünsüz düşmesi*) çêdibe.

Di çîrokên Ûsivê Beko de nimûneyên ketina dengan hene. Digel ketina dengan bikarneanîna dengê kelijandinê jî gelekî berbelav e. Derbarê dengên kelijandinê de nêrîneke hevpar tune, di hin zimanan de wekî dengên alîkar tên qebûlkirin lê di hin zimanan de wekî gireyên fonskiyonî yên morfolojiyî tên pênasekirin. Öztekten (2008), li ser dengên alîkar ên zimanê tirkî xebitiye û li gorî wî, ev dengên alîkar ku ji ber pevçûna dengdêran derketine, digel

aliyên xwe yên fonolojîk, di encama guherîna dengan de bûne gireyên morfolojîk. Di kurmancî de derbarê vê mijarê de li ber dest dane û agahî tune bê gelo bikarneanîna dengê kelijandinê şaşıyeke nivîsînê ye yan ketina deng e, lewma divê xebatên berfireh li ser vê mijarê bên kirin. Bedirxan û Lescot (1990: 3) ji alfabeya kurmancî dibêjin ew alfabeyeke fonetîk e û her dengê ku hatiye bilêvkirin divê bê nivîsîn û her dengê ku hatiye nivîsîn divê bê xwendin. Lewma di vê xebata xwe de em ê bikarneanîna dengê kelijandinê wekî ketina deng qebûl bikin û wan nîşan bidin.

1. Ketina Dengdêran

1.1. Ketina /i/, /î/yê

Di alfabeya kurdî ya kirîlî de beramberî /i/yê tîpa “ъ” û beramberî /î/yê jî tîpa “и” tê bikaranîn. /i/ dengêkî kurt, /î/ dengêkî dirêj ê kurmancî ye. Di kurmancî de, piranî wextê ku ew herdu deng tên pêşiya dengê /y/yê gengeşî derdikeve. Li gorî Bedirxan û Lescot (1990), nabe ku beriya dengê /y/yê dengê /î/yê were. Wate, dema ku dengê /î/yê bikeve pêşiya dengê /y/yê bi dengê /i/yê diguhere. Lê heta îro jî lihevkirineke teqez li ser vê mijarê çênebûye. Lewma di vî sernavî de me ketina van dengan wekî yek bûyerê vekola.

Di *Berxvan* de ketina van dengan gelekî berbalev e. Ev deng hem jî hundirê bêjeyan ketine hem jî wextê ku bêje hatine kişandin em rastî ketina van dengan tên. Navdêrên bi van dengan diqedin piranî di halê raveberê de ku dengê kelijandinê stendine /i/ û /î/ ji wan ketine. Lêker jî wextê di halê parîtîsîp (tr. *ortaç, sıfat-fiil*) de hatine kişandin ev deng ketine.

1.1.1. Ketina hundirîn

çya < *çiya* (r. 16)

zya < *ziya*

zman < *ziman* (r. 29)

cma'et < *cima'et*

hndurr < *hindurr*

bhar < *bihar*

mhîn < *mihîn*

syar < *siyar* (r. 11)

aql < *aqil*

bejn < *bejin*

fîkr < *fikir*

kevn < *kevin*

syarî < *siyarî*

nha < *niha*

zha < *ziha* (r. 39)

lawk < *lawik*

şivk < *şivik*

qîzk < *qîzik*

klam < *kilam*

paşl < *paşil* (r. 82)

'ewlîn ('*ewilîn*

xwezl < *xwezil*

smêl < *sim(b)êl*

knc < *kinc*

kurrk < *kurrik*

hêşnayî < *hêşinayî*

gotn < *gotin* (r. 44)

qrar < *qîrar*

znar < *zinar*

1.1.2. Ketina berî dengê /y/yê

kevçya < kevçiyar (r. 92)
hevsûdya te < hevsûdiya te
dya min < diya min
nefese gundya < nefese gundiyan
bin çend mya < bin çend miyan (r. 86)
derê xuşînyê tê < derê xuşîniyê tê
gula ‘enya wan < gula ‘eniya wan
kevanya < kevaniyan
ji binpyê < ji binpiyê (r. 83)

hazirya xwe < haziriya xwe
bêryê < bêriyê
sya xwe < siya xwe
pêşya komekê < pêşiya komekê (r. 101)
nexweşya wê < nexweşiya wê
bedewwtiya nevinê wî < bedewetiya nevinê wî
cansaxya dya xwe < cansaxiya diya xwe

1.1.3. Kişandina Lêkeran

bizanbya < bizanibûya
bizanbe < bizanibe (r. 109)
nemaşendye < nemaşendiye
revandye < revandiye
çêrandye < çêrandiye
xemilandye < xemilandiye
reşandye < reşandiye (r. 103)
dijyam < dijiyam (r. 26)
diçikya < diçikiya
kiryê < kiriye
danye < daniye
neanye < neaniye
sekinye < sekiniye
bhîst < bihîst (r. 15)
nedkir < nedikir
bhêle < bihêle

dighande < digihande
radmûse < radimûse (r. 94)
digiryam < digiriyam
dêşe < diêşe
biteqya < biteqiya
miryê < miriye
vekirye < vekiriye
nexwarye < nexwariye
tirsyam < tirsiyam
dimeşyan < dimeşiyam
lîstye < lîstiye
nehatyî < nehatiyî
westya < westiya (r. 104)
nedizye < nediziye
hazirkirbû < hazirkiribû
newêrbû < newêribû

1.2. Ketina /û/yê

Xebatên li ser rêjeya bikaranîna dengên nîşanî me dide ku dengê /û/ di kurmancî de gelekî kême (Muhammed; Mêhrbexş). Hindik be jî ketina dengê /û/yê di çirokên *Berxvan* de tên dîtin. Pîranî di lêkera “bûn”ê de /û/ ketiye. Herwiha, gihaneka “û”yê jî li du cihan ketiye.

bizanbya < bizanibûya
kivşbya < kivşbûya (r. 69)
hebya < hebûya
bibya < bibûya (r. 82)

rabya < rabûya
bîstpênc < bîst û pênc (r. 45)
heştê pênc < heştê û pênc

1.3. Ketina /e/yê

Him di veqetandeka nenasyar him jî di tewanga nenasyar de ketina dengê /e/yê tê dîtin. Navdêrên ku bi dengdêrekê qediyane, wextê ku nenasyar dibin ligel dengê kelijandinê dengê /e/yê yê gireya nenasyariyê dikeve. Digel wê, di hin navdêran de jî hundirê bêjeyê jî dengê /e/yê ketiye.

axakî < axayekî (r. 12)
we'dekî < we'deyekî
hevtekî < hevteyekî
serîkî < seriyekî
merîkî < meriyekî
alîkî < aliyekî (r. 76)
cîkî < ciyekî
belgîkî < belgiyekî
gelîkî < geliyekî

sibeke < sibeyeke
gemîke < gemiyeke
kanîke < kaniyeke
kurmancîke < kurmanciyeyeke
qezyakê < qezyayekê
gullekê < gulleyekê (r. 57)
deqîqekê < deqîqeyekê
qelnê < qelenê (r. 28)
sûrtê < sûretê

1.4. Ketina /a/yê

Di halê ravekê de ketina dengdêra /a/yê jî xuya dibe. Navdêrên ku bi dengdêra /a/yê diqedin wextê veqetandek wergirtine an jî tewiyane dengê /a/yê ketiye û pê re dengê kelijandinê jî ketiye.

birê min < birayê min (r. 86)
mecît axê hevalê wî < mecît axayê hevalê wî
tu cefê nekşîne < tu cefayê nekşîne
ji destî sermê < ji destê sermayê (r. 76)
padşê çya û berxaye < padişayê çiya û berxa ye (r. 48)

1.5. Ketina /o/yê

Ketina dengê /o/yê di bêjeya “zarok”ê de tê dîtin. Bêjeya “zarok”ê li gelek deveran wekî “zar, zarr, zaro” jî tê bilêvkirin.

zarra < zaroyan/zarokan (r. 85)
zarrê < zaroyê/zarokê
zarreke < zaroyeke/zarokeke
zarrêd < zaroyêd/zarokên (r. 79)

1.6. Ketina /u/yê

Di dema bê de piştî cînavên kurmancî partîkila (daçek) “ê/dê/yê”yê tê bikaranîn. Cînava xwerû ya kesê duyê “tu” dema bi dema bê hatiye bikaranîn dengê “u”yê tevî dengê kelijandinê ketiye.

tê bicemidî < tu yê/dê bicemidî (r. 79)
tê rabî pya < tu yê/dê rabî piya
tê bêjî qey < tu yê/dê bêjî qey (r. 103)

2. Ketina Nedengdêran

2.1. Ketina /y/yê

Di kurmancî de wekî gelek zimanên din jî ber pevçûna dengdêran hewce bi dengên alîkar çêbûye. Wextê du dengdêr bîn cem hev an dengdêrek dikeve an jî nedengdêreke alîkar

dikeve navbera wan. Di kurmancî de piranî /y/, /w/ û /h/ wekî dengên kelijandinê/alîkar tên bikaranîn lê carinan dengê /y/yê bi dengê /s/yê jî diguhere (kêmayî/kêmasî). Bikaranîna dengê kelijandinê ji bo sivikkirina zimên hêmaneke giring e. Me di navborî de jî behs kiribû ku ev dengên kelijandinê êdî wekî morfemên karîger tên hisêbkirin lewma em bikarneanîna van dengan wekî ketin qebûl dikin. Di *Berxvan* de him di kişandina navdêran de him jî di kişandina lêkaran de ketina dengê /y/yê tê dîtîn. Navdêrên ku bi dengdêran qediyane di halê ravekê de dema veqetandek girtine an jî tewiyane dengê /y/yê ji wan ketiye. Herwiha di hin lêkaran de jî dengê /y/yê ketiye û du dengdêr li dû hev hatine.

kerîê pêz < keriyê pêz (r. 107)
kulîê berfê < kuliyên berfê
ji alîê xweda < ji aliyê xweda
vê paşwextîê < vê paşwextiyê
gelîê kûr < geliyê kûr
zarrotîê nekî < zarrotiyê nekî
rehetîê didî < rehetiyê didî
'eloê gundiê me < 'eloyê gundiye
me
ew çerçîê ku < ew çerçiyê ku
bêxwedêo < bêxwedêyo
malavao < malavayo (r. 44)
ne'sîa neke < ne'siyan neke

mijûlîa xwe < mijûliya xwe
zîaretekê < ziyaretekê
cîê te < ciyê te
stuê mîê < stuyê miyê (r. 60)
maşîayî < maşiyayî
gihîa < ghiya
dipekîane < dipekiyane
xêidî < xeyidî
çye < çi ye (r. 69)
teê < te yê
tê < tu yê
dixuî < dixuyî

2.2.Ketina /n/yê

Bingöl (2017: 124) li ser fonolojîya devoka zazakî ya Gimgimê xebîtiye û dibêje di zazakî de dengên dawîya bêjeyan li ser meyla ketinê ne. Wextê em li kurmancî binêrin em dibînin ku heman bûyer ji bo kurmancî jî derbasdar e. Şik tune ku ev ketin ji ber sivikkirina zimên e lê Bingöl sedema herikbariyê jê lê zêde dike. Di kurmancî de dengê /n/yê gelemperî ji halê pirjimariyê dikeve. Gireyên pirjimariyê yên veqetandekê “-ên, -ine, -inên” in û yên tewangê jî “-an, -inan” in. Di çirokên *Berxvan* de kêm be jî ketina dengê /n/yê heye û hemû jî ji halê pirjimariyê ketine.

Nefesa gundya < nefesa gundiyan (r. 77)
Kete bin çend mya < kete bin çend miyan
Da ber kevçya < da ber kevçiyen
Xule-xula cêw û kanya < xule-xula cêw û kaniyan
Wan mitalada bûm < wan mitalan da bûm (r. 15)
Ber çe've min ket < ber çe'ven min ket
Ber çe'va < ber çe'van
Mînanî merîya < mînanî merîyan
Roja sisya < roja sisiyan
Zarrê dewletîya < zarrê dewletîyan
Qîzê gundê me < qîzên gundê me (r. 12)

Rojê xwedê < rojên xwedê
Berxa < berxan

NIRXANDIN û ENCAM

Wekî her devokê, devoka Kafkasyayê/Kurmanciya Ermenistanê jî ji bûyerên dîrokî, erdnîgariya xwe û ji zimanên cîranan tesîr wergirtiye û dirûviye. Bi bandora van hêmanan ve hin bûyerên dengan zêde hin jî kêr rû dane. Em di vê xebatê de ji bûyerên dengan li ser ketina dengan xebitîn. Di ketina dengan de jî hin deng zêde hin deng kêr hin jî hîç nakevin. Em derbarê devoka Kafkasyayê de ji metna *Berxvana* Ûsivê Beko ghiştin van encamên ketina dengan:

1. Di nav dengdêran de ketina dengê /i/yê gelekî berbelav e. Ev deng dema li pêş dengê /y/yê hatibe meyla ketinê li ser e. Him ji nava bêjeyên xwerû ketiye (çya, syar, bejn), hem jî dema kişandinê ji dawiya navdêr û lêkeran ketiye (sya xwe < siya xwe, westya < westiya, nedhişt < nedihîşt). Me ketina dengê /î/yê jî di nav vî sernavî de hesiband, ji ber ku ne belî ye bê dengê ketî yê berî dengê /y/yê /î/ ye yan /î/ ye.
2. Herwiha, fonemên partîsîpê /i/ û /î/ di kişandina lêkeran de ketine. Wate, wexta lêker hatiye kişandin û bûye partîsîp dengên /i/ û /î/yê ketine (hatye, dizye, mirye). Digel wê, dema lêker li gorî demê hatine kişandin jî morfemên dema bê/raweya fermanî û dema niha dengê /i/ ketiye (bhîst < bihîst, radmûse < radimûse, nedhişt < nedihîşt).
3. Ketina dengê /û/yê hew di lêkera “bûn”ê de û di hejmarên bigihanek de tê dîtin. Di kişandina lêkeran de hemû dengên /û/yê ku ketine ji pêşiya dengê /y/yê ketine (hebya < hebûya, bibya < bibûya, rabya < rabûya). Di kurmancî de gihaneka “û”yê ya di navbera hejmaran de li ser meyla ketinê ye. Li vir jî em rast li vê ketinê hatin (bîstpênc < bîst û pênc, heştê pênc < heştê û pênc).
4. Dengê /e/yê di nenasyariyê de ketiye. Him di veqetandeka nenasyar de him jî di tewanga nenasyar de dengê /e/yê digel dengê kelijandinê ketiye (axakî, gelîkî, merîkî). Hevpariya vê ketinê ew e ku bêjeya ku nenasyar dibe, bi dengdêrekê diqede, di encama pevçûna dengdêran de ev ketin diqewime. Di çend bêjeyan de (qeln < qelen, surt < suret) ketina hundirîn jî tê dîtin lê ev bêje li cihên din bêyî ketin jî hatine bikaranin (qelen, suret).

5. Dîsa ji ber pevçûna dengdêran ketina dengê /a/yê jî qewimiye. Navdêrên ku bi dengê /a/yê qediyane di rewşa îzafeyê de him dengê /a/yê him jî dengê kelijandinê wenda kirine (birê min < birayê min, ji destê sermê < ji destê sermayê).
6. Ketina dengdêra /o/yê jî hew di bêjeya “zarok”ê de tê dîtîn. Lê gelek caran ev bêje beyî ketina dengê /o/yê hatiye bikaranin (zarrotî, zarrokeke, zarrokî).
7. Ketina dengê /u/yê di cînava “tu”yê berçav e. Cînava “tu”yê wextê bi dema bê hatiye kişandin bi partîkîla dema bê ve zeliqiye û dengê /u/yê ketiye (tê < tu yê).
8. Di nav nedengdêran de ketina du nedengdêran /y/ û /n/ gelekî berbelav e di metnê de. /y/ ku di kurmancî de dengê sereke yê kelijandinê ye, di encama pevçûna dengdêran de carinan tevî dengdêra dawî ya bêjeyê carinan jî bi tena serê xwe ketiye. Ev rewş di rewşa îzafeyê de, di tewangê de û di kişandina lêkeran de jî tê dîtîn (kerîê pêz < keriyê pêz, birê min < birayê min, dipekiane < dipekiyane, bêxwedêo < bêxwedêyo).
9. Ketina nedengdêra /n/yê di gireyên veqetandek û tewangê yên pirjimariyê de (-ên, -inên, -an, -inan) tê dîtîn. Him di rewşa îzafeyê de hem jî di tewangê de hemû navdêrên ku pirjimar bûne dengê /n/yê yê dawî ji wan ketiye (gundya < gundiyan, kevçya < kevçiyên, berxa < berxan). Lê di kişandina lêkeran de cînavên kesandinê yên pirjimar bi awayekî dirust hatine bikaranin. Lewma ketina dengê /n/yê di kişandina lêkeran de nayê dîtîn (digerryan, pêhesyan, digotin).

Di xebatên li ser fonetîka kurmancî de heta îro jî li ser mijara ketina dengên nêrînek hevpar û lihevkerînek çênebûye û pênase û mînakên dayî jî her diguherin. Lê çawa ku em dibêjin alfabe ya kurmancî ya latînî alfabeke fonetîk e û her deng divê bê nivîsîn, divê demildest xebatên berfireh li ser standardîzyona kurmancî bên kirin. Ji nimûneyên vê xebatê jî dixuye ku, çî bandora zimanên cîranan be çî jî bandora erdnîgarî û bîyolojîk be heger li ser rê û rêgezên bûyerên dengên lihevkerînek çênebe gengeşîyeke mezin dertê. Di zimanan de ev ketinên dengên yên ku devokan de gelekî beloq dibin gelemperî zarekî dimînin û nakevîn ferhengê. Lê hin ji wan jî -piranî bêjeyên ku ji zimanên din ketine kurmancî- êdî wekî leksem tên qebûl kirin û di ferhengê de cih digirin.

Berxvana Ûsivê Beko bi alfabe ya kurmancî ya kirîlî hatiye nivîsîn û piştê jî bo latînî hatiye veguheztin. Piraniya nimûneyên vê berhemê yên ku tûşî ketina dengên bûne ne ji ber dariştinê lê ji ber kişandinê qewimîne lewma nebûne leksem. Li ser devokên kurmancî, xusûsen jî yên sehayên kontakta ziman û diyalektan, eger xebatên danberhevî

bên kirin ew ê baştir diyar be ka çiqas karlihevkirin çêbûye, kîjan cureya axaftinê heta kîjan astê ji cureaxaftinên din tesîr wergirtiye. Ger xebateke wiha bê çêkirin dê sedem û têkiliya ketina dengên Devoka Kafkasyayê baştir bê fêhmkirin ku li vê sehayê diyalekta kurmançî û devokên wê bi zimanên ermenî, gurcî, azerî, rûsî û farisî re di kontaktê de ye.

Wekî gotina dawî; ger em bixwazin kurmançiyeye standard saz bikin, têkilî fonolojiyê, divê em mijara bûyerên dangan û têkilî vê xebatê jî ketina dangan ji bo hemû zaraveyên kurdî û zimanên cîran bixebitin.

ÇAVKANÎ

Açar, Z. (2015). Devoka Devera Filistanê. (Hejmara Weşandinê: 384119). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê]. <https://tez.yok.gov.tr/>

Aksan, D. (1990). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yay.

Bedirxan, C. A. û Lescot, R. (1990), *Kürtçe Grameri (Kurmançî Lehçesi)*, Paris, Institut Kurde De Paris.

Beko, Û. (2020). *Berxvan*. Tîpgûheziya ji Kîrîlî: Ferec Koyistanî. Weşanên Belkî. Enqere

Bingöl, İ. (2017). Fonolojiya devoka Zazakî ya Gimgimê. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*. Yıl:3. Cilt:3. Sayı:5. 113-128

Celalî, M. (2018). Kurmançiya Serhedê û Devoka Gundê Taxilka. *Nûbihar*. Hj. 145 Payîz. 40-46

Efendioğlu, S. û İşcan, A. (2010). Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 43. 121-143

Ersoy, H. Y. (2017). Türkçede Ses Düşmesi/Hece Kaynaşması Problemi: Başkurt Türkçesi Örneği. *Dil Araştırmaları*. Bahar 2017/20: 35-48.

Gülmez, G. (2019). Dengên Devoka Torê (Gundê Xerabê bena Wekî Nimûne). (Hejmara Weşandinê: 590953). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê]. <https://tez.yok.gov.tr/>

Haig, G. û Öpengin, E. (2014). Regional Variation in Kurmanji: A Preliminary Classification of Dialects. *Di nav The Journal of Kurdish Studies S. 2, No. 2, (143-176)*.

Kayaselçuk, C. (2013). Türkiye Türkçesinde Ses Düşmeleri. (Hejmara Weşandinê: 344627). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Yıldırım Beyazîdê]. <https://tez.yok.gov.tr/>

Mahmoud, B. O. (2016). Şîrovekirineke Dengsazî û Fonolojî Di Kurdiya Kurmancî de. (Hejmara Weşandinê: 443618). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardin Artukluyê]. <https://tez.yok.gov.tr/>

Mêhrbexş, Î. Tîp, Deng û Kîte, <https://krd.riataza.com/2018/11/12/tip-deng-u-kite-1/>,
<https://krd.riataza.com/2018/11/13/tip-deng-u-kite-2/>,
<https://krd.riataza.com/2018/11/14/tip-deng-u-kite-3/> (30.10.2022)

Muhammed, H. Rêjeya Herfan di nivîsên kurmancî de, <https://zimannas.wordpress.com/2015/07/04/rejeya-herfan-di-nivisen-kurmanci-de/>, (30.10.2022)

Siyabendî, T. (2020). Kurmanciya Ermenistanê. <https://zimannas.wordpress.com/2020/03/13/kurmanciya-ermenistane/>. 14.12.2022

Öztekten, Ö. (2008). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Sesin Ekleşmesi. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. 20-25 Ekim 2008. Ankara

Taş, Ç. (2015). Dengsaziya Devoka Çaldiranê. (Hejmara Weşandinê: 443624). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardin Artukluyê]. <https://tez.yok.gov.tr/>